

Anförande i anslutning till utdelningen av Monismanien-priset 2019 i Uppsala 30 november 2019

Yttrandefrihet, medier och medborgarskap i den digitala tiden. Ett demokratiperspektiv¹

Ulla Carlsson, JMG, Göteborgs universitet

Kära studenter, kollegor, mina damer och herrar

Var och en har rätt till åsiktsfrihet och yttrandefrihet. Denna rätt innefattar frihet att utan ingripande hysa åsikter samt söka, ta emot och sprida information och idéer med hjälp av alla uttrycksmedel och oberoende av gränser.

Så lyder artikel 19 i FNs deklaration om de mänskliga rättigheterna. Samhället förändras men vissa fundament består och det gäller inte minst rätten till åsikts- och yttrandefrihet.

Deklarationen om mänskliga rättigheter antogs av FNs generalförsamling 1948 i spåren av världskrigen, nazismen och kolonialismens uppbrott. För första gången fastställs skydd för grundläggande mänskliga rättigheter som är universella. Deklarationens artiklar utarbetades av representanter – både män och kvinnor - med olika bakgrund från alla regioner i världen. De såg en enad mänsklighet som delar en gemensam framtid och ett globalt ansvar - en gemensam norm för folk och nationer.

Idag verkar denna idé inte längre lika självklar som vägvisare för en demokratisk ordning/ett demokratiskt styrelseskick - när insatser mer än någonsin behöver sträcka sig bortom nationella gränser i globaliseringens, individualiseringens och digitaliseringens tidevarv.

XXXXX

En stor del av artiklarna i deklarationen om de mänskliga rättigheterna formulerades i Sverige om än i en helt annan tidsdräkt - närmare 200 år tidigare.

Peter Forsskål, finlandssvensk och vetenskapsman, Linnélärjunge, född 1732 - som 10-åring skrevs han in vid Uppsala universitet – och kom tillbaka hit till Uppsala 1756 efter doktorsstudier i Göttingen och Köpenhamn. 1759 gav han ut skriften *Tankar om borgerliga friheten* - en politisk pamflett mot översitteri, tyranni och censur – han vände sig mot maktmissbruk i ett Sverige styrt av privilegier. Skriften innehåller 21 teser och i den sista skriver han:

Ändtelingen är ock det en wigtig rättighet i ett fritt samhälle, att fritt få bidraga till det allmännas wäl. Men skal det ske, så måste samhällets tillstånd kunna blifwa bekant för hwar och en, och hwar en fritt der om få yttra sina tankar. Der det saknas är friheten ej wärd sitt namn. /.../

Här förebådar Peter Forsskål den moderna förståelsen av yttrandefrihet, en offentlighet där medierna kom att spela en avgörande roll - som förvaltare av yttrandefriheten och en del av det demokratiska samhällssystemet.

Det är drygt 250 år sedan Sverige fick världens första yttrandefrihetslag genom tryckfrihetsförordningen 1766 – en grundlag med förbud mot censur och regler för offentliga handlingar. Det vi idag kallar offentlighetsprincipen. Ansvarig utgivare blev en metod för att uppnå grundlagsskydd. Det var Peter Forsskål som formulerade de bakomliggande principerna. Han ansågs mycket begåvad, briljant, men besvärlig – självsvåldig kanske är ordet. Linné namngav brännässlan efter Forsskål. Den latinska beskrivningen - tenacissima, hispida, adhaerens, uncinata - betyder hårdnackad, vild, envis och kantig.

Forsskåls krav var orealistiska i den tid som var. Sverige var ett ståndssamhälle där de olika stånden – adel, präster, borgare, bönder - skildes från varandra genom statliga privilegier. Censuren användes som vapen i striderna mellan de två partierna hattar och mössor - en censur som med tiden blev allt mer småskuren och oregerlig. De som fanns under de fyra stånden saknade helt medborgerliga rättigheter: det var alla kvinnor – bara de halva Sveriges befolkning, och arbetare på adelns gods, torpare, backstugusittare, tjänstehjon, daglönare.

Forsskål pläderade för likhet inför lagen, bortom ämbeten, stånd och rikedom. Där frihet skulle betyda rätt att uttrycka en åsikt utan att bestraffas, han eftersträvade en diskussionsgemenskap där argumenten skulle prövas och slipas mot varandra. Han stred för att stärka medborgarnas politiska inflytande – ett upplyst publikum var själva essensen i hans tänkande.

Helt oväntat fick skriften *Tankar om borgerliga friheten* tryckstillstånd för en censurerad version, som dock nästan direkt förbjöds och beslagtogs. Forsskål utmanade hela det etablerade samhället. Han trakasserades både psykiskt och fysiskt – han anklagades för ”oförnuftiga satser, ledande icke mindre till irriga, än missnöjda och vidriga tankar om rikets regeringssätt”. I det läget lämnade Forsskål landet. Under århundrandena har vi sett – och ser - detta ske gång på gång i flera delar av världen.

Forsskåls *Tankar om borgerliga friheten* innehåller i det närmaste alla de rättigheter som trettio år senare återfinns i den franska deklARATIONEN om människans och medborgarens rättigheter revolutionsåret 1789. Till medborgarna räknades fortfarande inte kvinnor.

Tiden var nu en annan i Sverige. Gustav den III var enväldig kung genom en statskupp 1772 och han genomförde stora inskränkningar i tryckfrihetsförordningen.

1809 ökar riksdagens makt igen i Sverige och en tryckfrihetsförordning blev åter verklig.

Forsskål hade stor tilltro till vad kunskap och fritt åsiktsutbyte, det fria ordet betyder för samhällsutvecklingen. I ett långsiktigt perspektiv hade han rätt. Det finns ett samband mellan samhällsutveckling, yttrandefrihet och pressfrihet. Forsskåls ord är en påminnelse om hur tryckfrihetsförordningen tillkom – och om kopplingen mellan yttrandefrihet och tryckfrihet/pressfrihet. Historiska perspektiv är viktiga för att förstå vår historia och yttrandefrihetens roll då och nu.

Censur, självcensur och propaganda tillhörde vardagen då liksom de gör i vår tid sett i ett globalt perspektiv – med allvarliga konsekvenser för yttrandefriheten – vilket avspeglas i Kenne Fants bok och film *Monismanien 1995. En film om frihet*.

Hoten mot yttrandefriheten är ständigt återkommande – inte minst i konfliktfyllda tider och skiften av kommunikationsteknologi – som för närvarande i den digitala tiden.

En ständig kamp för ett öppet, rättvist, etiskt och säkert internet pågår i hela världen - mot övervakning, kontroll, desinformation, propaganda, censur, hot och hat. Allt oftare gäller det krav på regleringar och andra åtgärder framförda av såväl politiska som civila samhällets organisationer. I andra länder används internet och sociala medier av auktoritära regimer som anledning till inskränkningar i yttrandefriheten, och förtryck. Internet kan därmed påverka samhällen på olika sätt.

Många stater har offensiva/defensiva cyberoperationer - för att attackera/skada andra länders datorer eller informationsnätverk genom t ex datavirus, överbelastning eller desinformation. Rapporter om skadliga och riktade cyberattacker blir allt vanligare runt om i världen.

xxxxx

En samhällsstyrning av god kvalitet är avgörande för demokratiutveckling – vilket betyder väl fungerande institutioner som åtnjuter stort förtroende bland medborgarna, mellanmänsklig tillit – och yttrandefrihet, som ger enskilda individer rätt att uttrycka åsikter och att kommunicera med andra i offentligheten, d v s aktiva och medvetna medborgare. Det handlar om en offentlighet som i hög grad vilar på mediernas oberoende och pluralism – press-/mediefriheten är central.

Frågor om samhällsförtroende kommer särskilt i fokus när ett samhälle präglas av snabba förändringar. Det senare är utmärkande för dagens samhälle där förutsägelser om framtiden har blivit allt osäkrare. De problem som vi står inför är komplexa och ofta sammankopplade: klimat- och miljöförändringar, ekonomisk och social ojämlikhet, korruption, krig, konflikter och fattigdom med stora flyktingströmmar och migration, växande protektionism och populistisk politik – ofta med kränkningar av mänskliga rättigheter. En oro för politisk turbulens och ekonomisk instabilitet kan förmärkas runt om i världen.

Ett föränderligt politiskt, socialt och ekonomiskt landskap med tilltagande ojämlikhet och polarisering gör att många institutioner idag möter utmaningar, vilka leder till att de inte i samma utsträckning som tidigare kan svara mot medborgarnas behov. Det är fråga om processer som väcker frågor om vad demokrati är, och ska vara, med prövning av honnörsord som jämlikhet, jämställdhet, mänskliga rättigheter, och inte minst yttrandefrihet.

Medie- och kommunikationskulturen måste ses i förhållande till rådande ekonomiska, sociala och politiska förändringar.

xxxxx

Men vad är innebörden av yttrandefrihet när den i den västerländska kulturen definieras som en grundbult i demokratin. Det är en individuell rättighet och något som främjar det kollektivt goda. Ofta sammanfattas dess betydelse i tre argument: försvar av sanningen, försvar av demokratin och försvar av den personliga friheten.

Argument kan också formuleras som att yttrandefrihet ger medborgare och beslutsfattare underlag för att komma fram till välgrundade beslut i gemensamma frågor, möjliggör granskning av makten, bidrar till att bekämpa korruption, bidrar till ett demokratiskt jämlikhetsperspektiv; och att alla medborgare ges möjlighet att ge uttryck för sin uppfattning i olika frågor, och rätten att tala fritt – en inskränkning i yttrandefriheten skulle hindra individen från att realisera sina möjligheter i livet.

Redan i den svenska regeringsformens portalparagraf formuleras det nära sambandet mellan det demokratiska styrelseskicket och yttrandefriheten, där står: *All offentlig makt utgår från folket. Den svenska folkstyrelsen bygger på fri åsiktsbildning och allmän och lika rösträtt.* De grundläggande fri- och rättigheterna i Sverige fastställs i regeringsformens andra kapitel – om yttrandefrihet och informationsfrihet heter det:

Var och en är gentemot det allmänna tillförsäkrad:

- 1. yttrandefrihet: frihet att i tal, skrift eller bild eller på annat sätt meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter och känslor,*
- 2. informationsfrihet: frihet att inhämta och ta emot upplysningar samt att i övrigt ta del av andras yttranden.*

Yttrandefrihet kan inte uppfattas bokstavligt. I den svenska grundlagen anges att yttrandefriheten får begränsas med hänsyn till rikets säkerhet, allmän ordning och säkerhet, enskildas anseende, privatlivets helgd samt förebyggande och beivrande av brott (2 kap. 23 § RF). Bestämmelser om yttrandefrihetsbrott regleras i Brottsbalken, t ex olaga hot, förtal, hets mot folkgrupp, spioneri och olaga våldsskildringar.

Vid bedömningen av vilka begränsningar som får göras ska enligt regeringsformen

särskilt beaktas vikten av vidaste möjliga yttrandefrihet och informationsfrihet i politiska, religiösa, fackliga, vetenskapliga och kulturella angelägenheter (2 kap. 23 § RF).

Yttrandefrihet handlar förvisso om juridik men också om etik och moral. Yttrandefriheten är komplicerad och det finns både goda och dåliga argument för att begränsa den när det kommer till konkreta ställningstaganden. Nu liksom tidigare i historien säger sig alla vara för yttrandefrihet så länge det inte kostar vare sig obehag, makt eller pengar.

Gränserna för yttrandefrihet är inte konstanta utan påverkas av gängse kulturella och sociala kontexter – av rådande värden och normer. Yttrandefrihet medför alltid ansvar och ömsesidig respekt. Frågor formuleras om möjliga sociala och etiska gränser inom lagstiftningens ram. Om existerande lagstiftning är tillräcklig och om verktygen finns för att upprätthålla lagarna. Yttrandefrihet kan i förändringsskeden uppfattas som ett hot mot samhällets normer och det kan snabbt ställas krav på inskränkningar.

Yttrandefriheten måste därför motiveras och underbyggas i varje tid. Försvaret av den kräver en ständigt pågående dialog om var gränserna går, något som är speciellt viktigt i dagens samhälle där många olika kulturer, traditioner och politiska uppfattningar existerar sida vid sida.

En förutsättning är ett offentligt rum som bejakar förmågan att lyssna på varandra, tillåta konfrontation/konflikt, trots olika intressen och värderingar. En insikt om att saksakal måste prövas och argument brytas mot varandra. Kort uttryckt: en civiliserad oenighet.

Medierna förutsätts vara ett sådant offentligt rum: erbjuda plats för en öppen och saklig debatt som värnar det demokratiska samtalet. Pressfrihet är ett villkor.

Torgny Segerstedt, vars namn präglar denna dag – Kenne Fants moraliska föredöme, han skriver i Göteborgs- Handels och Sjöfartstidning i december 1939 när andra världskriget är ett faktum – kriget har snabbt eskalerat hösten 1939 – han skriver:

Dessa förbaskade tidningar. Det går väl an när de komma med ovederhäftiga uppgifter, förväxla gubbar och hugga i sten. Men när de berättar vad som verkligen hänt och råka slå huvudet på spiken, då äro de för djävliga.

Han fortsätter om sanningen:

Och anspråkslös som hon är håller hon tillgodo med det härbärke, som tidningarna då och då erbjuder henne. Gud må veta, att hon inte åtnjuter någon fast anställning i spalterna. Och när hon giver sig tillkänna i dem störta gärna nitiska män till för att täppa till munnen på henne. Här måste tagas hänsyn. Människor få icke oroas, människor få icke retas.

Och han avslutar:

Pressfrihet är, har vi fått höra, en gåva, som icke får missbrukas. Vi hade trott, att den var en rättighet, som föregående generationer slagits hårt för, och som det ålåg deras arvtogare att hålla hårt på. Pressfrihet är en god sak i lugna och idylliska förhållanden. I stormiga tider är dess förefintlighet en fråga på liv och död.

Segerstedt betonade mer än en gång att utan en journalistik som söker sanningen riskerar det demokratiska samhället att falla samman. Det tål att upprepas i dagens fragmenterade digitala mediekultur. Medborgarskap och demokratiskt styrelseskick är en tom idé om fakta och information för att förstå samhället – och ett kritiskt förhållningssätt - saknas.

XXXXX

Den svenska tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen markerar mediernas oberoende av staten. I mediepolitiska dokument uttrycks mediernas tre grundfunktioner i samhället: *information, granskning* och *forum för debatt*, och hur dessa fullgörs är en fråga för medierna själva. Samtidigt är det dessa grundfunktioner som har motiverat samhällets stöd till medierna – baserat på att marknaden och innovationer inte ohämmat får styra medieutvecklingen.

Medierna själva markerar sitt samhällsansvar genom självreglering. I dagens medieetiska grunddokument finns regler om att vara generös vid bemötanden, att respektera den personliga integriteten och att vara försiktig med namn, d v s skydda enskilda mot oförskyllt lidande genom att undvika intrång i människors privatliv. Alla stora medier har ställt sig bakom dessa publicitetsregler och de följs upp av en branschgemensam opinionsnämnd.

Att skyddet för de traditionella medierna genom Tryckfrihetsförordningen och Yttrandefrihetsgrundlagen är starkt i Sverige råder nära nog enighet om *medan det ibland framförs kritik om otillräckligt skydd för personlig integritet – rätten till privatliv*. Med digitaliseringen och sociala medier har den kritiken kraftigt ökat.

I många europeiska länder utgör rätten till yttrandefrihet och rätten till personlig integritet två likvärdiga rättigheter som balanseras mot varandra. Så fastställs också t ex i Europakonventionen.

Ett starkare integritetsskydd betyder med nödvändighet begränsningar i rätten till yttrandefrihet. I Sverige har medierna uppfattat en sådan reglering som ett hot mot yttrandefriheten och motsatt sig lagstiftning med motiveringen att det är tillräckligt med den etiska självregleringen.

Yttrandefrihet är ingen enkel sak – och varje förändring i lagstiftningen måste nogsamman övervägas i ett långsiktigt perspektiv – rättssäkerheten får inte äventyras.

I min och Lennart Weibulls studie av yttrandefrihetens gränser framträder vissa tydliga mönster. En majoritet av svenska befolkningen anser att medierna brister i respekt för människors privatliv och hälften visar dessutom tveksamhet för mediernas opartiskhet i nyhetsförmedlingen. Nästan lika många menar att kontroversiella åsikter inte ges utrymme.

När yttrandefriheten ställs mot behovet att skydda sårbara eller svaga grupper i samhället, t ex barn och de som utsätts för rasism och kränkningar, framhåller hälften av befolkningen skydd för individen med begränsningar i yttrandefriheten, d v s integritet före värnande av yttrandefrihet.

Medborgarnas uppfattning kan tolkas som kritik mot mediernas sätt att fungera i dagens samhälle. I förstone vad gäller skyddet för individers integritet. Det handlar om en normativ reaktion på företeelser i det offentliga rummet som uppfattas som skadliga; toleransen för yttranden som kan skada individer, grupper eller samhället är begränsad.

Många sociala nätverk och andra plattformar på internet saknar såväl ansvarig utgivare som etiska regelverk, vilket leder till att internet har blivit en frizon för t ex desinformation, propaganda, hot och hat. Om själva essensen i principen om yttrandefriheten, att alla medborgare ska kunna hålla sig väl informerade, torde det i en sådan situation vara önskvärt att de traditionella medierna och inte minst public service, s k mainstream medier, mer än någonsin fungerar som drivkraft för ett öppet och inkluderande offentligt samtal. En journalistik som kan erbjuda en informerad och rättvisande dialog om politiska, ekonomiska och sociala förhållanden baserad på vederhäftig kunskap och information.

Det kräver att journalistiken om den fortsatt ska ha ett värde har kopplingen till sin publik för ögonen. Det handlar om vilja till förnyelse, kunskapsinhämtning, finansiering, fungerande regelverk mm i arbetet att säkerställa kvalitet och trovärdighet för publiken. Ansvaret ligger hos medieföretagen men kräver stöd från politiken.

xxxxx

Sett i ett globalt perspektiv ställs yttrandefrihetsfrågorna sällan på sin spets i ett land som Sverige där förtroendet för samhällets institutioner fortsatt är starkt. Rätten att fritt kommunicera i offentligheten har en lång tradition. Även om vissa förskjutningar sker genom ökad desinformation, hot och hat riktat mot journalister.

Sverige återfinns bland de främsta i befintliga pressfrihetsindex. I senaste Reportrar utan gränsers pressfrihetsindex på tredje plats och i mätningen från Freedom House på andra plats. De nordiska länderna innehar tätplaceringar sedan decennier tillbaka.

Enligt flertalet demokratiindex går demokratiutvecklingen i världen bakåt. Allt färre länder har tillgång till oberoende medier. Idag räknar man med att ca 13 procent av världens befolkning har tillgång till fria medier – ett pluralistiskt medielandskap - medan ca 45 procent bor i länder där mediemiljön är ofri. Det är en dystert läsning.

Också komma ihåg att fortfarande saknar närmare hälften av världens befolkning tillgång till nätet. De är exkluderade från den globala medie- och kommunikationskulturen. I många länder är tillgången dessutom begränsad och användningen i hög grad kontrollerad.

xxxxx

Tillbaka till Sverige. Vi ägnar mer än hälften av vår fritid åt medierna – ofta via mobiltelefonen. I det närmaste alla använder nätet dagligen – även de mycket små barnen. Ett till synes aldrig sinande flöde från många olika källor möter människor via digitala medier och plattformar. Alla kan vara såväl producenter, distributörer som konsumenter av innehåll. När övergår åsikter till hot, hat och kränkningar? När är det fråga om desinformation, propaganda, eller reklam? Vem är avsändare? Vem övervakar vem? Var går gränsen mellan privat och offentligt? Det är en svåröverskådlig virtuell värld som möter medborgaren.

Vi befinner oss nu i något som kan beskrivas som ”slutet på digitaliseringens början”. Efter en period med optimism, för att inte säga eufori, om de möjligheter som internet kan erbjuda - inte minst om ökat medborgarengagemang och deltagande i samhället – har problem blivit uppenbara. Medieekologin, d v s mediernas integrering i och påverkan på människans livsmiljö, har förändrats och den offentliga sfären har transformerats.

En avgörande förändring med digitaliseringen är att det traditionella mediesystemet har brutits upp, fragmentiserats och polariserats – inte bara strukturen och användningen utan också politiken med följder för juridiken. Rättigheter och skyldigheter omprövas.

Förändringarna beror i hög grad på nya typer av transnationella företag som Google, Facebook, Amazon. Facebook är ett av världens mäktigaste medie- och kommunikationsföretag med drygt två miljarder återkommande användare. Det är fråga om digitala plattformar som från början sågs som teknologiska konstruktioner men som med tiden blir såväl ekonomiska som socio-kulturella fenomen. En omsvängning som i grunden har förändrat relationen mellan teknologi, kapital, innehåll och användare.

De möjliggör mängder av information, kunskap, utsagor och olika tjänster på nätet till mycken nytta och nöje. De öppnar för oanade möjligheter till kommunikation och social samvaro över många olika gränser och även till mobilisering av t ex politiska aktiviteter.

Samtidigt samlar de in en uppsjö av information om användarna genom användning av algoritmer och Big Data, som sedan utnyttjas i allt från reklam till reell övervakning med följdverkningar för medborgaren. Det handlar om ett slags monopol på information där användaren betalar med sina personuppgifter.

Makt över användarna utövas genom att ändra algoritmer, användarvillkor och riktlinjer utan transparens. Algoritmerna utarbetas av människor och alla människor bär på olika typer av fördomar. På så sätt byggs fördomar och stereotyper in i algoritmerna. Användarens individuella preferenser kan därmed statistiskt förutsägas för att sedan erbjudas ett innehåll som speglar dessa preferenser. På så sätt kan beteenden, känslor, identitet och normer stärka gemenskapen i gruppen. Innehållet kan ibland vara felaktigt eller påhittat.

Användaren blir en produkt som bidrar till värdeskapande och utnyttjas av såväl kommersiella intressen, t ex vad vi konsumerar, som av politiska strateger, t ex hur vi röstar i politiska val – även till radikaliserings och terrorism. Många frågor uppstår - om etik, integritet och yttrandefrihetens gränser.

Dessa företag dominerar annonsmarknaden och fungerar därmed som 'prissättare', vilket resulterar i påtagligt minskade reklamintäkter för t ex dagspressen, och särskilt lokala medier. På så sätt hotas den kvalificerade journalistiken med konsekvenser för det offentliga samtalet.

Genom att definiera sig som teknologiföretag har de undkommit redaktionellt ansvar för det material de publicerar och sprider. Det är först nu som krav ställs på åtgärder dock utan att transparensen synbart har ökat.

Möjligheterna att yttra sig fritt i såväl ord och text som bild har aldrig varit större än idag. Men förändringarna i det offentliga rummet har även öppnat för utsagor som annars inte skulle nå allmänheten lika lätt. Hot, hat, desinformation och 'hårdhudade' extrema åsikter tillhör vardagen. Det är inte självklart att samma regler gäller på nätet som i verkligheten – att lagar och mänskliga rättigheter även ska respekteras på internet. Ordet och bilden får ändrade innebörder som påverkar vårt sätt att leva och verka tillsammans.

Nu senast har t ex livesändningar utan ansvarig utgivare på de stora plattformarna diskuterats – vissa av dessa innehåller förtal, trakasserier, hot, våld, brott och även mord – ofta utan möjligheter till rättslig uppföljning. Jurister uttrycker oro för att terrorister och brottslingar använder sig av gratis digital teknologi för att begå brott och ser behov av reglering men samtidigt uttrycker de oro för alltför långtgående inskränkningar i yttrandefriheten. Det är ett svårhanterligt dilemma.

Tveklöst är balansen mellan säkerhet, personlig integritet och yttrande- och informationsfrihet i den digitala världen en kritisk fråga.

XXXXX

Ett allt mer omfattande medieutbud med diversifierade källor får till följd att skillnaderna ökar mellan olika grupper rörande användningen av medier och inte minst nyheter. För dem som är intresserade av politik och samhälle har det aldrig varit så enkelt att hitta kvalificerad information som nu. Men för dem som inte är samhällsintresserade har det aldrig varit så enkelt att kringgå sådan information. Risker för att bli desinformerad - eller manipulerad - har heller aldrig varit större. Flera forskare hävdar att desinformation och propaganda på internet är drivkrafter för polarisering i samhällsdebatten.

Följden blir ökade kunskaps- och deltagandeklyftor med minskad social sammanhållning och tilltagande klasskillnader. Den sociala sammanhållningen som är en bärande kraft i demokratin. En sådan digital ojämlikhet blir en viktig del i den ständigt närvarande frågan om jämlikhet, jämställdhet och rättvisa i dagens samhälle.

Hur ska då konsekvenser av digitaliseringen hanteras? Vid varje teknikskifte som rör medierna – med ett förändrat medielandskap och en förändrad mediekultur - framförs såväl möjligheter som farhågor rörande det innehåll de nya teknologierna möjliggör. Så var det med boken, dagstidningarna, radio, tv, video, satellit- och kabel-tv, och nu internet och artificiell intelligens. Sådana innovationer påverkar tid, rum och socialt beteende – och därmed det offentliga rummet.

Erfarenheten säger oss att nya medie- och kommunikationsteknologier nästan alltid medför betydande nytta men också risker. Vi gör oss lätt beroende av nya tekniker och det handlar inte alltid om att uppnå särskilda mål. Tekniken blir i sig argument för användning och medborgarnas kunskap om mediernas roll och villkor baseras på hur rådande mediemiljö, idag den digitala mediemiljön, utformas och regleras.

Utmaningen ligger i att utveckla 'policies' som balanserar de två målen: att maximera möjligheterna och att minimera riskerna i den digitala medie- och kommunikationskulturen utifrån demokrati- och medborgarperspektiv.

När utvecklingen går mycket snabbt hamnar arbete kring omprövning av lagar och reformer ofta steget efter och det går långsamt att bygga nya institutioner eller förändra gamla. Flera politikområden involveras - väsentliga frågor riskerar falla mellan stolarna. Ofta gäller det problem som direkt relaterar till marknaden. I en sådan situation kan utbildningsinsatser ses som en snabb lösning. Hur angeläget det än är kan det innebära att viktiga reformer uteblir och ansvaret överlämnas därmed till individen. Det har politiken att undvika genom holistiska perspektiv, vederhäftig kunskap och samhällsdialog - där utbildning givetvis utgör en vital del.

Att dagens komplexa samhälle kräver mycket kunniga och kritiska medborgare inom många områden om yttrandefrihet, demokrati och sociala framsteg ska kunna upprätthållas och utvecklas torde vara oomtvistat. Kritisk förståelse av samhället är kanske mer angeläget än någonsin. Här bör även kunskap om och färdigheter vad gäller dagens medie- och kommunikationskultur ingå.

Alla bör kunna förhålla sig kritiskt till hur olika medier arbetar, hur de representerar samhället och världen, hur de producerar innehåll, hur de finansieras, hur de används - hur vi kommunicerar - både som producenter, distributörer och konsumenter av innehåll. Och förstås förstå innebörden av yttrande- och informationsfrihet

De flesta är också överens om att det som kallas *medie- och informationskunnighet* - ofta förkortat till MIK - är en nyckelkunskap - en del av det som vi benämner allmänbildning - globalt talar man om 'democratic learning'. Kunskaper som medborgarna behöver för att kunna delta aktivt i samhället, förutom mediekunnighet, t ex kunskap om politiskt beslutsfattande, rättsstaten, medborgarens rättigheter - och skyldigheter, nationell och internationell säkerhet, m m.

Det behövs såväl bildning, bildning och demokrati hör ihop, och det behövs många olika kunskaper och färdigheter liksom omdöme och inte minst incitament i ett demokratiperspektiv. Här innefattas såväl skolan som det livslånga lärandet. Det är ett brådskande utbildningsuppdrag som kräver nogsam begrundan.

Det behövs en kraftsamling från politiken följt av samarbete med berörda aktörer i samhället, t ex medieföretag och folkbildningen. Men först, om framgång ska nås måste politiken ha insikt om vad som är problem, förstå problemet på grundval av gedigen kunskap för att sedan kunna formulera hållbara policies av relevans, och inse vilken roll medie- och informationskunnighet har till andra reformer, lagstiftning, förordningar och satsningar inom området.

Det handlar om en förmåga att placera in medie- och informationskunnighet i den helhet som syftar till att stärka yttrandefrihet och mänskliga rättigheter - ytterst demokratisk utveckling.

Om medie- och informationskunnighet - och vad som mer tillhör demokratiskt lärande - fullt ut ska få ett reellt värde är grundläggande kunskap i kärnämnen som samhällskunskap, historia, modersmål, religionskunskap, språk, matematik etc. en förutsättning – att kunna skriva och räkna kan inte nog understrykas. D v s en skola av god kvalitet lika för alla.

Skolan med biblioteken och familjen är de institutioner i samhället som mest kraftfullt kan bidra till ökad medie- och informationskunnighet bland barn och unga, vilket påvisar såväl skolans som det livslånga lärandes roll.

För att ett arbete rörande medie- och informationskunnighet verkligen ska medverka till engagerade, reflekterande, kritiska, omdömesgilla och aktiva medborgare som gör att medie- och kommunikationskulturen blir mer mångsidig och inkluderande, d v s bidrar till en demokratisk samhällsordning, - så krävs, förutom ett holistiskt synsätt, en konstruktiv samverkan mellan samtliga berörda aktörer: politiken, juridiken, utbildningen, medieföretag – inte minst public service, plattformar på internet och det civila samhället.

För alla aktörer är det fråga om ett åtagande om ömsesidighet baserat på gemensamt engagemang för betydelsen av ökad medie- och informationskunnighet i samhället.

Ett lyhört, ansvarsfullt, politiskt ledarskap och ett konstruktivt samarbete – utan politiska pekpinnar och moraliska övertoner - i ett långsiktigt perspektiv. Det är en utmaning.

Men det räcker inte med nationella åtgärder när dagens medie- och kommunikationssystem är globalt. Utövandet av reell politisk makt ligger ofta utanför nationsgränsen. När den informella styrningen ökar och transnationella företag utökar sin makt minskar nationalstatens möjligheter till inflytande och reglering. Det är en utmaning för den nationella politiken och ett behov av fungerande internationella organisationer för styrning

Kort sagt: global styrning, är nödvändig. Uppmaningar till samhällets demokratiska institutioner att reglera internet hörs över hela världen - sådana samtal måste också innefatta medie- och informationskunnighet. Särskilt inom ramen för FNs Agenda 2030 och i synnerhet mål 16.10 om att säkerställa allmänhetens tillgång till information och skydda grundläggande friheter, i enlighet med nationell lagstiftning och internationella avtal. En förutsättning för alla globala mål för hållbarhet.

Mediepolitik utformas på nationell, regional och internationell nivå. Det är viktigt att alla är eniga om att utvecklingen av medborgarnas medie- och informationskunnighet är en väsentlig del i arbetet för att värna och främja yttrandefrihet. Det handlar om en vital samhällsdialog och trovärdigt politiskt ledarskap för en mer jämlik, jämställd, rättvisare och säkrare värld.

xxxxx

Låt mig sluta där jag började - i deklarationen om de mänskliga rättigheterna. Stéphane Hessel, en av personerna bakom deklarationen om de mänskliga rättigheterna 1948 - han påminde oss för åtta år sedan, 2011 när han är 93 år, i skriften *Indignez-vous* - på svenska *Säg ifrån!* - som han framförallt riktar till unga människor, han påminner om vikten av att stå upp för rättvisa och solidaritet - om nödvändigheten, att ständigt, om och om igen, försvara våra rättigheter och friheter - inte minst att värna yttrandefriheten. Det värsta som kan hända är om medborgarna blir likgiltiga, uppgivna och tystnar - då vittrar demokratin.

Innan jag sätter punkt:

Mitt innerliga och uppriktiga tack för detta pris i det fria ordets namn. Det är sannerligen en stor ära att tilldelas Monismanien-priset här i Uppsala – dessutom med anknytning till min hemstad Göteborg.

Det är ett pris som förpliktigar och stämmer till eftertanke när man ser listan över tidigare mottagare av priset. När ett pris som detta går till akademien ställer det också frågor om forskningens - och forskarens - roll i samhällsfrågor som är avgörande för demokratiutveckling – där det fria ordet är ett fundament.

Utifrån min synvinkel är platser där forskare möter praktiken för ömsesidigt utbyte oerhört angeläget – sådana mötesplatser har alla möjligheter att både ge forskaren kunskap och reflektioner om viktiga samhällsfenomen som ökar forskningens kvalitet - och för beslutsfattaren, journalisten, läraren nya kunskaper som ger underlag för bättre politiska beslut, journalistik av god kvalitet, kvalitetshöjning av utbildning/undervisning.

Vad kan jag då säga till er som nu är unga i akademien. Bejaka era egna intresseområden, låt er fångas och fångslas, bli inte sittande på kammaren – titta ut, var en del av samhället, av världen – försvara det fria ordet – det gäller alla samhällsområden. Lär mer hela tiden och debattera/diskutera/argumentera.

Bildning, kunskap, reflektion, omdöme – det är nödvändigt för upprätthållande av det fria ordet.

Och det kan vara rätt att vara lite som Peter Forsskål var här i Uppsala för 260 år sedan – lite vild, orädd och envis – men förlora aldrig omdömet.

Än en gång ett stort och innerligt tack!

¹ Anförandet bygger främst på fyra publicerade arbeten och för litteraturreferenser hänvisas till dessa:

Ulla Carlsson (2019). MIL in the Cause of Social Justice and Democratic Rule, in: Ulla Carlsson (ed.) *Understanding Media and Information Literacy (MIL) in the Digital Age. A question of democracy*. Göteborg: JMG, University of Gothenburg. https://jmg.gu.se/digitalAssets/1742/1742676_understanding-media-pdf-original.pdf

Ulla Carlsson (2018). 'Medie- och informationskunnighet (MIK). Utmaningar och möjligheter i den digitala eran', in: Ulla Carlsson (red) *Medie- och informationskunnighet (MIK) I den digitala tidsåldern. En demokratifråga*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet. https://www.nordicom.gu.se/sv/system/tdf/publikationer-hela-pdf/medie-_och_informationskunnighet_mik_i_den_digitala_tidsaldern_.pdf?file=1&type=node&id=39685&force=0

Carlsson, Ulla. & Lennart Weibull (2017). *Yttrandefriheten i dagens mediekultur. En studie av medborgarnas uppfattning om yttrandefrihetens gränser*. Göteborg: Nordicom/SOM-Institutet, Göteborgs universitet. https://www.nordicom.gu.se/sv/system/tdf/publikationer-hela-pdf/yttrandefriheten_i_dagens_mediekultur.pdf?file=1&type=node&id=39103&force=0

Ulla Carlsson & David Goldberg (2017 (eds.). *The Legacy of Peter Forsskål. 250 Years of Freedom of Expression*. Göteborg: Nordicom, University of Gothenburg, https://www.nordicom.gu.se/sv/system/tdf/publikationer-hela-pdf/the_legacy_of_peter_forsskal._250_years_of_freedom_of_expression.pdf?file=1&type=node&id=38645&force=0